عالمجان ابراهیمف .

یوُدتقا بیرلمی

— یوز یل ئلك —

«شورا»ده درج ایتلگاندن صوڭ آیرم رساله شکلنده باصلدی .

اورنبورغده «وقت» مطبعه‌سی .

ТИПОГРАФІЯ ГАЗ. „ВАКТЪ" ВЪ ОРЕНБУРГѢ.

1911.

Нац. библиотека им. А.-З. Валиди Респ. Башкортостан

Р 54060

عالمجان ابراهيمف.

— يوز يل ئلك —

Национальная библиотека
имени Ахмет-Заки Валиди

«شورا» ده درج ایتلگاندن صوڭ آیرم رساله شکلنده باصلدی

Государств. Баш. Центр. Публичная
БИБЛИОТЕКА

اورنبورغده «وقت» مطبعه‌سی
ТИПОГРАФІЯ ГАЗ. „ВАКТЪ" ВЪ ОРЕНБУРГѢ
1911.

54060
Нац. библиотека им. А.-З. Валиди Респ. Башкортостан

Нац. библиотека им
Валиди Респ. Башкортостан

یوز یل ئلك.

I

١٨١٠نچی یلنڭ ٣٠نچی مای کونی ایدی. قویاش توبه‌نه‌یوب، کون کیچ‌گوب بارا؛ یازغی هوانڭ لطافتی اوستینه‌کیچکه قارشی بولا طورغان آزغنه صالقونلق قوشلوب، بر تورلی راحت وشادلق حس قیلدرمقده ایدی. هر نرسه‌ده بر طالغونلق و هر ییرده بر سکونتکه میل باشلانغان؛ شاو شولی و مشقتلی کوننی اوتکه‌روب طن تونگه یاقنایو اثری بتون تیره یاقنی قابلاغان ایدی. شول وقت، اوفا گوبیرناسی، استه‌رلی طاماق اویازینڭ «یوغاری کول» آطلی بر آولینه یاخشی تارانتاسقه اوچ آت جیک‌گان قڭغراو طاقغان بر توره کیلوب توشدی.

بو توره — اوزون بویلی، قالونراق گه‌وده‌لی، آق صاقاللی، مهابت و کباری قیافتلی بر آدم بولوب، یاننده کاتب وترجمانلق وظیفه‌سن اوتی طورغان بر تاتار میرزاسی همده آت طوتوب اوطورغان زور صاقاللی وآچولی یوزلی بر روس بار ایدی. اول، آولغه کرو بله‌ن، محله امامینڭ

Нац. библиотека им. А.-З. Валиди Республики Башкортостан

یورمان صورادیده، آتلارنی شول ملانڭ یورطینه طوقتاتوب، آول خلقن جیارغه امر قیلدی. بوکون صابان طویی بولو مناسبتی ایله خلقنڭ همه‌سی اویده ایدی.

ــ توره چاقره. . . . تیزلکده حضرت اویینه باریگز!

دیب قچقروب یوروچینڭ طاوشن ایشتوبله‌ن اوییر-اوییر خلق ملانڭ یورطینه آغولا باشلادیلر تیز آراده حضرتنڭ اوی تیره‌سن قرمسقه کبك خلق سروب آلدی. اومارتا قورتی کبك گوژلداب و دینگز کبك دولقونلاب طوره طورغان «کشی دریاسی» حاصل بولدی. مونده کیلگان خلقنڭ یوزنده عموماً بر قورقو و شوملەنو اثری چقغان ایدی بو سببی مجهول بولغان چاقریلودن و بو کوتولمگان قوناقدن همه‌سی‌ده قاوشاغانلر و مونلاردن کوڭلسز بر نتیجه طوغون سیزنگان کبك بورچوغه توشکانلر ایدی.

محله امامی صادق ملا ایسه، همه کشیدن آرتق قورقغان: بو توره باشقه بر نیچه ملانڭ آرت صاباغن اوقوتقان بولغانغه، اتفاقی اوله‌راق کوبدن توگل بر چوقونچق تاتارغه قابات اسلامغه قایتوحقنده یول کورسه‌تکانگه، شول مسئله‌نی تیکشرو اوچون کیلمه‌دیمی ایکان دیب یوره‌گی تمام اورنندن قوزغالغان و یوزی آغارغان ایدی.

خلقنڭ قورقوی طاغی باشقه سببدن ایدی: تگرمه‌نچی روسنڭ اوچنچی کون کوتو بله‌ن ایه‌روب کیلگان بر دوڭغزنی ئلله نیندی بر حس بله‌ن قینارغه طوتونوب نهایت

Нац. библиотека им. Ахмет-Заки Валиди Респ. Башкортостан

آنی ایمگەتکانلر ایدی. دنیا کورگان قارتلر زاقون قاشندە دوگغزنڭ بر قلی اوچون ٢٥ صوم تولەتەلر ایمش، آنڭ جزاسی بیك قاتی ایمش، دیب سویلەدکلرندن. خلق تورەنڭ کیلوون شول مسئلەگە حمل قیلمشلر و شول یاقدن بر آفت چغوندن خوف ایتمشلر ایدی.

لکن خلقدە ملادە یاڭلشدی. تورەنڭ کیلوی بتونلای باشقە سببدن ایدی: موندن اون کونلر ئلك آت کوتوچیسی صالح قارتنڭ یاش خاتونی کاملە بلەن اورس پەگری (ابوبکردن مخفف) دیگان بر یکتنی اویناش قیلو (خلاف شرع مناسبت دە بولو) دە تهمت ایدوب، خلق و ملا برگە بیك یاخشیغنە طوقماغانلر، اوستەوینە یکتنڭ چەچن اوتمەس پەکی بلەن قروب آزابلاغانلر ایدی. متهم یکت بو جزانی کوتەرە آلمادی.

ـ مینی ناحق جزالادیلر؛ اشنڭ اصلی تیکشریلسون ایدی دیب شکایت بیردی. تورە ایسە، شول مسئلەنی تیکشرو اوچون یبارلگان ایدی. صوراو ایڭ اوّل حضرتدن بولدی.

اول روسچە بلمی، اوزی بیك قاوشاغان ایدی. تورەنڭ سؤالن اطرافلی آڭلاب بتمیچوك، جوابقە کریشوب، کردیلی ـ چقدیلی سوزلر سویلەدی. سوزینڭ خلاصەسی «بز آنی قینامادق، نیمەدك؛ فقط شریعت بویورغنچە چەچن قردروب، توبەگنە قیلدردق» دیودن عبارت ایدی. تاتار

میرزاسی بونی روسچەغە ترجمە ایدوب بیرگاچ، تورە بر سوز دیمەدی، سؤالنی دوام ایتدرمادی؛ فقط «آلداغانی یوزندن، سوزندن بیلگلی» دیگان اوی بلەن باشنغنە سلکدی.

صوگرە قارتلردن وخلقدن، برەم - برەم کرتوب، صوری باشلادی. بولار، «تفتیش فلان بواسە، فلان روشچە جواب بیررمز» دیب سوز برکتوب قویمغانغە، جوابلری منطقسز هم بر برینکنە مخالف چقدی. اوزین قوتولدرەسی کیلگانلری «مین اول جیندە بولمەدم» دیدی. قای برەواری قاوشاب، نی دیگانن بلمیچە ـ بزنڭ شریعت شولای قوشا بیت! دیب اچقندردی. بعضی بر غیورلری قزوب ـ قزوب ـ سین بزنڭ شریعت قوشقاننی اشلەودن طییاسکمی.... دنگە تییەرگە اویلسکمی...؟ اویناش ایتمەسەلر قیناماس ایدك.... دیب صالدیلر.

صوگرە شول گناهنڭ ثبوتینە گواهلق بیرگان آدملردن صورارغە طوتوندی. آلاردە روسچە بلمیلر؛ آلارنڭ دە سویلەگانن تاتار میرزاسی ترجمە قیلە بارا ایدی. بولاردە دە قورقو یوق توگل ایدی شویلە ایسەدە بولار باشقەلردن باطرراق سویلەدیلر، جوابلری‌دە بر توراییرەك چقدی.

ایندی قویاش‌دە باتقان، قارانغی‌دە توشە باشلاغان ایدی. تورە اوزینڭ توبەب کیلگان اشن اطرافلی تیکشردی، جوابلرنی یازدروب آلدیدە کیری یونالدی. طن وساکن

بولغان آول اوستندن قـکفراو طاوشی یاکغرادی.

خلق ایسه بر یاقدن اوستلرندەگی آغر یوکنی توشرگان کبك ایکنچی یاقدن شول تفتیشدن بر تمسز نتیجه چغار کبك مختلف حسلر برلن اوبلرینه طارالدیلر.

II

بو کونده اوفادن ۹۰ چاقرم یراقلقده «قارلمان باشی» دیگان بر آول بار. حاضر ٥ الوغ مسجدلی، بازارلی، مکتب و اشقولالی و یاریسوق معمور بولغان بو آول، موندن بر عصر الك (یوغاریدەغی واقعه بولغان ۱۸۱۰نچی یللرده) ٥۰ ـ ٦۰ یورتدن عبارت کچکنه و یارم مدنی بولغان بر قریەچك دن عبارت ایدی. اول وقت موننڭ اسمیده «قارلمان باشی» توگل، بلکه «یوغاری کول» ایدی. بر عصـردن عبارت زمان موننڭ هر نرسەسن اوزگەرتدی: اسمنی ده، جسمنی ده؛ شو درجه، که آننڭ حاضرگی حالی بلەن اول وقتدەغی حالن چاغشدروب قاراغانده، بیك زور آیورمه حس قیلنەدر.

اسمندنده آڭلاشلدیغی اوزرینه، بو ـ مسلمان آولی بولوب، طوروچیلری فقط مسلمانلرغنه ـ روسدن و باشقه خلقدن هیچ کم یوق ایدی. خلق آولغه کافر کرتورگه عموماً قارشی طورەلر ایدی. شول ایسکی زمانده بتون آولغه بر دانەده کیبت بولماون ملاحظه ایدوب، بر روس، آول

Нац. библиотека им. Ахмет-Заки Валиди Республика Башкортостан

خلقندن شونده کیبت آچارغه رخصت صوراسه‌ده رد جوابی آلمش؛ «آراغه کافر کرسه گناه شوملغی تیه‌ر، آفت وقحطلق کیلور» دیب باری بر آوزدن روس کروینه قارشی طورمشلر ایدی. حاضرگی کونده بو آول یاکا مدنیتنڭ تورلی یاغی بله‌ن فائده‌لانوب، کیگره‌ك بر قالا روشینه کروب باره ایسه‌ده، اول وقت بیك آز مدنیتلی و بیك ساده وبیك تکلفسز ایدی. خلقی دائمی کسب، کوچ وهنر بله‌ن توگل، بلکه طبیعی بایلقغه بیك آز خدمت قوشوبقنه یاشیلر؛ طورمشلرینڭ هر یاغنده طبیعیلکه و طبیعتکه یاقن، زینت و تکلفاتدن یراق طوره‌لر؛ آچلق کورمیلر؛ اشله‌بده واطلمیلر ایدی طبیعت آلارنڭ تیره یاغن اوزینڭ قیمتلی خزینه‌اری بله‌ن قابلاغان: بو کون ۵ ـ ٦ زور آول قولنده بولغان یر صونی اول وقت آلر بر اوزلری بیلیلر ایدی. هر تورلی زور و قارت آغاچلرغه بای بولغان قارانغی اورمانلر، فوق‌العاده روشده منبت بولغان قاره طوفراقلی ایگونلك یرلر، اوله‌نی آدمنڭ بیلینه جیته طورغان، پچه‌نلك طوغایلر و چیره‌ملر شو قدر کوب و شو قدر مول ایدیکی «یوغاری کول» خلقی آنڭ اوندن بری بله‌نده فائده‌لانوب بته آلمی ـ قالغانی قول تیمی یاتا ایدی.

یر صودن بولای آز استفاده قیلولرینه آلارنڭ کوچ و سانلرینڭ آزلغی و طبیعی ثروتنڭ آرتق کوبلگی سبب بولغان کبك ایگن، پچه‌ن و باشقه اش قورالرینڭ بیك

Нац. библиотека им. Ахмет-Заки Валиди Республики Башкортостан

پراصطوی و بیك طوپاس بولوینگده بو حقده زور تأثیری بار ایدی.

اش قورالی چنلابوق بیك پراصطوی و طوپاس ایدی. بو کون بر کشی و ایکی آت بلەن اویناب اشلەنه طورغان تیمر صابانلر اورنینه، آلار ئلله نیندی زور تورەنلرگه ۵-٦ آت جیگوب، اوچەر کشی مشقتلەنوب چاق یورونەلر ایدی. اورو، چابو، صوغو و جیلگەرو اشلرندە ده هیچ بر تورلی ماشینه استعمال قیلنمی ـ قیلنمیغنه توگل، آندی نرسەنك امکانینه ذهن ده بارمی ایدی.

شونلقدن، گورلەب و یاشاروب اوطوره طورغان چیرەملر و منبت یرلر ازلدن بیرلی صابان کرمی یاتالر؛ الوغ ـ الوغ طوغایلر چالغی کورمیلر؛ قارانغی اورمانلر عمرگه شاولاشوب اوطوروب، بالتا و پچقیلر بلەن برده رەنجتلمیلر ایدی.

طبیعی ثروتکه بو قدر بای بولوچیلق، آلارنك حیاتن تأمین قیلغانغه، بتون ترقیاتنك آناسی بولغان «احتیاج و ضرورت» کورلمگانگه، آلار طنفنه، بر کویگنه ایسکی ازدن آغالر، بر تورلی ده کسب و هنرگه نغتوب قول صوزمیلر ایدی بتون آولغه برگنه دانەده تیمرچی، تگوچی و بویاوچی کبك هنر اهللری وکیبتچی کبك سوداچیلر یوق ایدی. چونکه، احتیاج یوق ایدی.

بیك و بیك سیرەك اولەرق تیمرچیگه احتیاج توشه

Нац. библиотека им. А.-З. Валиди Респ. Башкортостан

قالسه ، قالاغه بارغانده یاکه یراقده‌غی تیمرچی اورصده
آنی اوتیلر؛ تـگوچی کیره‌ك بولا قالسه ، سیار قزان
نگوچیلرینه بیره‌لر؛ لـکن بوگاده ضرورت یوق دیه‌راك
ایدی .. آلار همه نرسه‌لرن اوز قوللری بله‌ن پراصطوی
روشده اویوشدره‌لر ایدی .

بازار قاشنده بولار بیگره‌ك ده باش ایمیلر ایدی .
آلار طورمشینڭ قای یاغینه قاراغانده‌ده «یورط اشی ــ
قول اشی . . .» بله‌ن قناعتله‌ندیکلری کورینه ایدی .
صاتوب آلو دیگانگه آلار کوب یاقن بارمیلر ایدی آلار
اوزلرینڭ پراصطوی وکیلشسز اوی و قارالتیلرن اوز
اورمانلرنده‌غی آغاچدن اوزلری کیسوب طاشوب ، اوز
آوللرینڭ بالتاچیلرندن اشله‌ته‌لر؛ اویونڭ باشن تیمر بله‌ن
یابدرو، بویاو و باشقه یرلرن ماطورلاو کبك‌لرنڭ هیچ
برینه التفات ایتمیلر ایدی . اویونڭ اچیده طشی کبگوك
پراصطوی بولوب ، آنده کوزگی ، ساعت ، اشقاف ، لامپه ،
په‌رده ، قیمتلی صاندقلر ، پالاص و سائر زینتلردن بری‌ده
بولمی ــ بولارنی صاتوب آلوب مشقت چیگلمی ایدی .
کیچ بله‌ن اش اشله‌رگه طوغری کیلسه ، آلار بزنڭ کبك
لامپه ، شه‌م وایلیکتریك شیکللی نرسه‌لر یاندروب ماطاشمیلر ،
بلـکه اوز اورمانلرندن کیترگان قاین آغاچن یاروب کیبدره‌لر ،
چرا یاصیلرده شونی یاندروب ، یاقطیسنده اش اشلیلر
ایدی . شونلقدن لامپه ، شه‌مده‌ل ، شه‌م و سائر یاغو

اسبابندن برینه‌ده احتیاجلری توشمی ایدی. آلارنڭ بار آزیغی ایگن بله‌ن مالنڭ طوغریدن طوغری بیرگان نرسه لردن عبارت بولوب تکلفلی آشلرنی و خصوصاً چای اچونی بلمه‌دیکلردن صاماور، چاینوك، چنایاق و سائر چای کیره‌کلری آلوب مشقتله‌نمیلر ایدی. آشاو، اچوده بولغان کبك، کییم ـ صالومده‌ده آلار مسکاونڭ اشله‌ب چغارغانن کوتوب طورمیلر، آڭا کیره‌کسنمیلر، بلکه یورط نرسه‌سی بله‌ن اکتفاء قیله‌لر ایدی. آلارنڭ ایری، خاتونی، بایی، یارلیسی عموماً اوزلری چاچوب اوسدرگان په‌جی وجیتنلردن اوز قوللری ایله اشله‌نگان کیندر و آلاچادن کوامه‌ك کییه‌لر؛ طون، چیکمه‌ن، شارف، بیه‌له‌ی و اویوقلرنڭ هر برنده اوزلرینڭ صارقلرینڭ جون وتیریسندن اوزلری حاضرایلر ایدی. یورط اشنده تعصب درجه‌سینه باروب طونڭ تویمه‌لرینه قدر تیریدن اوزلری یاصاب قویه‌لر ایدی.

بو ساده طورمش فقط بو آولاغنه بولمیچه بتون تیره یاقده عین شول حال حکم سورگانگه، تورلی اوزگه‌روارگه وچیت یاقلرغه چغوب یوررگه اجبار ایتارلك اشلر بولمغانغه، آلار کوبدن شولای یاشاب کیله‌لر؛ صاتو ـ آلو، کسب و هنرگه قول صوزمیلر ایدی. چونکه، مجبوریت یوق ایدی. بازارغه، آندن نرسه صاتوب آلوجهتندن مناسبتلری ضعیف بولغان کبك، آڭا کیتروب نرسه صاتوده وعموماً صاتوچیلق طوغروسنده‌ده آلارنڭ اشی نول (صفر) درجه‌سنده ایدی.

Нац. библиотека им. А. З. Валиди Респ. Башкортостан

اوزلری صاتوب آلمغان کبك، قوللرندەغینی صاتوبـده راحتلانا آلمیلر ایدی، شو قـدر اورماندن، حسابسز پچەنلکلردن و ایگونلك یرلردن هیچ برن صاتو یوق ایدی چونـکه، آلوچی یوق؛ تیره یاق بارده بیر صوغه اوزی بای ایدی. اوسکان ایگوننی صاتو عادتی، بولغالاسەده آنڭ حقی حاضرگنڭ اونبشندن بری درجەسندەگنه بولغانغه، ناچار وتوزەتولمگان یولدن آلاما از بوروی بلەن یراق‌قالاغه باروب صاتوب یورو مشقتین کوتەررلك بولمی ایدی. شونلقدن بو محیطنڭ صاتو - آلو درجەسی صفرغه یاقن ایدی.

بو خلق معنوی یاقدن بیك آز مدنی ایدی. آلار اچنده بتون اشدە طوپاسلق حکم سورە؛ اوقو - یازو بلوچیلر هر آولده امامغه باشقه یا بولا یا یوق ایدی. حاضرگی کبك هر آولده مکتب ئلله نیچه مسجدلر بولو قایده، بولار ئەلله نیچه آولغه برگنه بولالر ایدی.

حکایەنڭ زمینی بولغان «یوغاری کول» آولنده بوروندن بیرلی بر علماً نسلی بولوب، شولار قولنده ۱۷ عصر بویونچه بتون تیره یاقغه علم طارانقان وملالر جیتشدرگان بر مدرسه دوام ایتمش ایدی. فقط تیره یاقنڭ بختسزلگینه قارشی، ۱۸نچی عصر باشنده بونڭ مدرسی، آتاقلی خطیب حضرت وفات بولدی. آنڭ بردن بر اوغلی صادق افندی مخدوملك حرمتی اوچون امامقغه قویولسەده، مدرسەنی دوام ایتدررلك اقتداری یوق ایدی. شولای ایتوب

Национальная библиотека им. А.-З. Валиди Респ. Башкортостан

عصرلرچه تیره یاقنی یاقتورتقان بردن بر مدرسه منقرض بولدی. شاگرد طارالدی. صادق ملا، اوزاق زمان دوام ایتکان بر مدرسه‌نی طارانوراق درجه‌ده علم بابنده جیاولی بولسه‌ده، باشقه طوغریدن سه‌له‌تلیگنه بولغانغه، آنڭ اوستینه مخدوملك حقی‌ده اعتبارغه آلونغانغه، تیره یاق ملالرینڭ آلداغیسی صانالا؛ آنڭ تحت تصرفنده بایطاق آوللر بولوب، یلنڭ کوب وقتن قول آستنده‌غی خلقنڭ شکایت ونزاعلرن قاراب یوروب، اوزدره ایدی.

بایلغی شه‌ب بولغانغه، دوست ــ ایشی کوب؛ توره‌لر تیره‌سنده‌ده قدرسز توگل ایدی. بایطاق گناهلرده عفوغه‌ده مظهر بولغالی ایدی. منصبقه اوطورغانینڭ ۹ نچی یلی ایدیکه، اول برنچی مرتبه اوله‌راق کوتولمگان ره‌وشده حکومت قارشوسینه جوابقه آلندی.

III

قارانغی توشه باشلاغان ایدی. صادق ملا اوزینڭ کونده‌گی عادتی بوینچه، اورامده، قاناو بوینده عوام بلمه‌ن برگه بایتاق گه‌ب و اڭگه‌مه صاتقانصوڭ، باشلانغان بر اشنی بترو تیوشلگی ایسنه توشوب، آشغا ــ آشغا اویونه کردی. اول کرگانده اویوده اوط یاغولمغان ــ قارانغی ایدی.

ــ مینم بتره‌سی اشم بار؛ اوط یاندریگز! دیدی.

خاتونلری شونك خسته‌رن كوررگه كرشدیلر . اولـكان خاتونی (آنك ایـكی خاتونی بار ایدی) سه‌كی آستندن آلوب بر آرشین بیوكلـگنده بولغان بر نرسه‌نی ایده‌ن اورطاسینه كیتروب قویدی . بو - یغلماسون اوچون توبی آغاچ بوكه‌نینه اوطورتلغان و یوغاری قاراغان باشی چرا قصدررلق ایدوب، ایكیگه آیرلغان بر ۋیرشوك قالونلغنده‌غی تیمردن عبارت ایدی الارنك لامپه‌سی، شه‌می، ایلیكتریگی اورنینه شول استعمال قیلنه ایدی. یه‌ش خاتون اوّلدن حاضرله‌ب قویغان بر قوچاق چرانی شول «قصدرغچ» یانینه كیتروب قویدیده ره‌تدن اوچ چرا قصدروب اوط قابوزدی، چرانك یانغان كومری هم‌كولی ایده‌نگه توشمه‌سون اوچون شول طوغریغه بر صولی صاوت قویدی. صوڭره اوی اچنده بولغانلر بره‌م - بره‌م اوط یانینه جییلا باشلادیلر. ایك تورگه بیتلری جییر چقلانوب، بیلی بوكرایوب بتكان، باشینه ئرپه‌ك صارغان بیك قارت بر قارچق كیلوب اوطوردی. بو ـ صادقنك آناسی ایدی .

یاش وقتنده یازو بلـگان ایسه‌ده ، خطیب افندیگه خاتونلقغه كیلـگاچ اوقو یازو اویره‌نگان بیك صوفیه ومتقیه، شونك ایله برابر آولده بردن بر یازو طانی آلوچی خاتون ایدی. اوط یانینه اوطورغاچ . . . یا الله . . . . سبحان‌الله . . . استغفرالله دیب بر نیچه مرتبه اوهلادی‌ده قولنده‌غی یازمه كتابن آچوب ، اوقی باشلادی بو ـ بر دعالق هم ورد

ایدی . آنكٔ توبه‌ن یاغینه اوستنه كرلی كیندر كولمه‌ك كیگان ، باشینه ساده قزل یاولق یابونغان صاری یوزلی اورتا بویلی بر خاتون اوطوروب، نگنه باشلادی . بو، ملانكٔ قارت خاتونی بولوب ، قولنده‌غی اشی یالچیلرغه چیكمه‌ن ایدی. اوطنكٔ ایكنچی یاغینه شولوق توسده كیندر كولمه‌ك كیگان قزل یاولق به‌یله‌گان بر خاتون اوطوروب، اویق یامی باشلادی . بو، یه‌ش خاتونی ایدی . آنكٔ تو به‌ن یاغینه بر یه‌ش قز اوطوردی. مونكٔ یوزی چیبه‌ر ، اعضالری كیلوشلیگنه بولوب، اوستنده‌گی كولمه‌گی باشقه‌لرنق كبك قول اشی بولسه‌ده، آلاچا توگل، بلكه ماطور توسلی كیجیلی هم تورلیچه چوبارلاغانده ایدی . مونكٔ یاولغی‌ده ، آرمانده‌غی چواپاسیده بر تورلی زینت بیره‌لر ایدی . بو، ملانكٔ قزی بولوب ، قولنده‌غیسی بولاچق كیاوینه بیرنه ایدی .

صادق ملا اوستنده‌گی طونن صالدیده ، (اول جای بولسه‌ده كیچكی نمازغه طون كییوب بارا ایدی) شورلكدن بر قاوری قلم ، اوزی یاصاغان قاره همده بیك قالون طشلی زور كتاب آلوب، آناسی یانینه كیزگه طایانوب ، یازارغه حاضرله‌ندی . آنكٔ كوزلری اوتكن توگل ایدی . سیكسان یه‌شلك آناسی حرف آیره آلغان یاقطیده اول یازه آلمادی :

— مین بولایغنه یازه آلمیم ؛ طاغی ۲ - ۳ نی قویگز !

Нац. библиотека им. А. З. Валиди Респ. Башкортостан

دیدی. ٢ چرا قویدیلر اوّلده اوچەو قویولغان ایدی.
مجموعی ٥ چرا بولوب، آلار اویونی تمام یافطرتدیلر. آنڭ
هر یری آچیق کورندی. کوزنی اویونڭ قایسی یاغینه
یونالدرگاندەده توتون بلەن یاخشوق قارالغان قوری استینا
بلەن ایشك توبینه چویگه الونگان طون و چیکمەنلردن
باشقه بر نرسەده کورنمی ایدی. صادق جینەرلك یاقطی
حصل بولغاچ، بسم‌الله‌سن اوقوب بازارغه طوتوندی.

IV

آنڭ یازمق بولوب، قواینه آلوب اوطورغان نرسەسی-
قرآن ایدی. بو قرآن، آنڭ هم باشقەلرنڭ قاشنده سماوی
بولوغه باشقه، بر نیچه تورلی خاصیتلرگه شرف وقدسیتلرگه
مالك بولوب، بنداگاه شوڭا بر قضا ایرشکان؛ صادق ایسه
شونی توزەتورگه طوتونغان ایدی. اول حال شوندن عبارت
ایدی: اول وقتلر باصمه کتاب بولمغانغه، هر نرسه قول
یازمەده یورتوله؛ کتابلر غایت قیمت بولا ایدی. درست
و آچیق یازلغان قرآنلر. خصوصاً اتابتلی آدملر طرفندن
یازلسه، بر یخشی آت بهاسندنده آرزانغه طابوب بولمی
ایدی. صادق ملادەغی قرآن ایسه، بیك معتبر بر خطاط
طرفندن یازیلوب، باباسی زماننده بیك قیمتلی بر آیغور
بیروب آلونغان؛ آنڭ اوستینه آتاسی خطیب حضرت
طرفندن قات ـ قات اکمال و استعمال ایدلگان ایدی.

Национальная библиотека
имени Ахмет-Заки Валиди

شونلقدن آنارده هر کم بر تبرك و بر قدسیت کوره: اول تیره یاقده «حضرت قرآنی» دیب مشهور بولوب، هر آوروغه شفا دیب اشانیلا؛ قاطرغالری جوولوب اچولا؛ خصوصاً جنله‌نوکبك آورولرنی دفعده بو قرآن ایك باش مؤثر صانالا ایدی.

یاقن آراده کورشی آولنڭ بر یکتی جنله‌نوب، شونڭ جنلرن قاچرو اوچون «حضرت قرآنن» آلوب کیتکان بولغانلر؛ گناهشوملقغه قارشی، آورو، نیچکدر، فرصت طابقانده کوکره‌گنده‌گی قرآننی ارغتوب به‌روب، بر نیچه صحیفه‌سن اوزگه‌له‌ب اولگورگان. مونه شول قضانی صادق ملا بر نیچه کوندنبرلی ره‌نجی - ره‌نجی توره‌تمکده اولوب، ایندی بوکون تمام ایتمك نیتی ایله اوطورغان ایدی.

اول یازوغه تمام بیرلوبکنه بتکان ایدی، طشدن بر کشی، ایشك دوبرده‌توب، «حضرت اویده میکان؟» دیب قچقردی. صادق ملا قزوقانلی بر آدم بولوب، اخلاصی بله‌ن اش باشلاغانده بولدروچی بولسه، بیك آچوی کیله، قانی قاینی باشلی ایدی.

طشدن موژیقنڭ طوپاس طاوشن ایشتکاچ، قزوب کیتوب، «نی‌بار، قایسیسی طونچوقغان طاغی!!!» دیدی. یه‌ش خاتون بله‌ن قز تگی یاقغه چقدیلر. کیلوچیگه امر بولدی. کردی.

بو - باشینه بلون کبك جایلگان کلاپوش، اوستینه

54060.

Нац. библиотека им. А.-З. Валиди Респ. Башкортостан

آق چیکمان، یالان آیاغینه باشماق، چاباتا کیگان قزل بیتلی، اورطا یه‌شلی. طومانلی چرایلی بر آدم ایدی. سلام بیردیده بوغازینك ایك توبندن چقغان طاوشی ایله:

— حضرت سینی چاقره‌لر! دیدی.

ملا قاوشاب هم آشغوب:

— کم چاقره؟... نیگه چاقره؟... قایده چاقره؟...

— قابقا توبیگزده!

حضرت بر آز سیسکانوب کیتدی. تونده و سببی مجهول بولغان بو چاقرش ده اوزینه بر کوکلسزلك چغار توسلی طویولدی. اول کیچه قالادن قایتقانده بر طانش روسینه کروب، عادتنچه بیك آزغنه کیفلانوب چقغان ایدی. تگی آدمنك وقتسز چاقرووی سببلی شول کیچه گی اشی قلت ایدوب ایسینه کیلدی؛ ئلله ملعونلر شونی سیزدیلر میکان؟ دیب قورقه قالدی. لکن چقمی حال یوق ایدی. اوستینه طونن کیدیده قابقاغه چقدی. آنده اونبشله‌ب آدم طوره ایدی. ایك اوّلگی نظرده بو آدملر همه‌سی یوز رقلرن تویئلەب، حضرت اوستینه هجوم ایته‌رگه طورغان کبك طویولوی آنك قوطن اوچورسه ده، بو قورقو اورنسز بولدی: خلق ملانی حکم ایده‌رگه توگل، بلکه گناه قیلغان بنده‌لرنی ملادن جزا قیلدررغه کیلمشلر ایدی.

بر یکت بله‌ن بر خاتوننی اویناش ایتوده عیبلاب، اوزلری بایطاقغنه طوقمغان صوك، شریعت بوینچه حکم قیلدررو

Нац. библиотека им. А.-З. Валиди респ. Башкортостан

اوچون امام افندیگه مراجعت ایتونی معقول کورمشلر ایکان بونی ایشتو بلەن حضرت آبدراب قالدی. نی دیەرگه بلمەدی.

ــ آی آحمقلر... آی آحمقلر... قیلغان اشلرن قارا سین.... ییر یوتەر بیت.... ییر یوتەر بیت....

دیب شلتەلەرگه و بو اشنڭ قباحتن بیانغه طوتوندی. کون کیچ؛ دنیا بیك قارانغی؛ بتون خلق یوقوده ایدی. موندی الوغ مسئلەنی تونی بلەگنه حل قیلورغه امکان طابمادی.

ــ ایندی حاضر تون بولغان؛ حکم ایرتەگه قالسون. بوکون ایکیسن ایکی مونچەغه یابوب قاراوللاب قونسونلر! دیب خلقنی قایتاردی. اوزی اویگه کروب، قرآنن یازه باشلادی.

V

خلاف شرع اش بلەن متهم بولوب، حکم آستینه آلونغان یکت ــ اورص پەکری، اصلده بو آولنقی بولسەده طوروشی مونده توگل ایدی. آنڭ آتاسی ئللەنی بر سبب بلەن اورصده بایده طورغانغه، کریم شونده طووب، شونده اوسکان و بوکونگەچه همان شونده بر روس بایده خدمتده طوره ایدی. بو آولغه هر یلده بر ایکیگنه مرتبه قوناقغه قایتا، بو واقعه ایسه شول قوناق چاغنده او چراغان ایدی. آنڭ اوست باشی، چەچ، میغی و عادتی تماماً روسنقی توسلی بولوب، بوحال کوب کشیلر طرفندن آنڭ چن مسلمان بولونده

Нац. библиотека им. А.-З. Валиди Респ. Башкортостан

شك قیلنورغه سبب بولمقده، حتی قای بر وقت «چوقونغان ایمش» خبرلری‌ده چقمقده ایسه‌ده، اول واقعده چن اخلاصلی بر مؤمن ایدی. درست، آنك دینگه عملی‌ده، نظری‌ده مناسبتی بیك ضعیف بولوب، اول دینی معلوماتنی صایراب بیره آلمی، شولایوق عمل و عبادتده‌ده مداومت قیله آلمی ایدی. لکن اول قانی، حسیاتی و روحی ایله بتونلای ایمانلی ایدی. اول طشدن روس کبك یورسه‌ده کوڭلی بونلاردن رضا بولمی، اوزنچه بو اشنی گناه دیب بله ایدی. مسلمانلرغه عموماً اوزنده بر یاقنلق و بر قرداشلق حس ایدوب، آلارنی اوز کشیسی کبك قاری ایدی. حتی چالمه چاپان کیگان مهابت مؤمنلرنی و الوغ مناره‌لی مسجدلرنی کورگان چاقده، بعضاً آنك کوڭلی بتونلای یومشاروب، یغلیسیلری کیله باشلی ایدی. شول حس آنی اچنده یاشاگان روس طورمشن سویکومسز کورسه‌ته، آناردن قوتولاسی و مسلمان اغای ـ انی آراسینه قایتوب طوراسن کیتره ایدی. اول ایندی کوبده‌نوك بوڭا قرارده بیروب، فقط تورلی مانعلر سببلیگنه بونسین وجودکه چغاررغه موفق بولا آلمی کیلگان ایدی. بو یل قایتونده ایسه، اغای ـ انی ایله کیڭاش ایدوب، بلکه بتونلایوك قالورمن ـ قابات روسقه طوررغه بارمام دیگان امیدی‌ده بار ایدی. شونك اوچون اول اوزاغراقده طورغان ایدی.

په‌کری بله‌ن یولغوده عیبله‌نگان خاتون ایسه، اول

قوناقغه قایتقان اوییناڭ کورشیسنده طوره ایدی. آناڭ ایری صالح قارت بلەن یاقن بولغانغه پەکری الارغه کروب یوری ایدی.

VI

ایکنچی کوننی ایرته ساعت ۹-۱۰ چامالرنده گناهلیلرغه حکم اوچون مسجد تیرەسینه آول خلقی جییلا باشلادی.

-- پەکری برلن کاملەنی طوتقانلر!

خبری طاڭ جیلی بلەن بتون آولنی یوروب چغوب خلق، خصوصاً خاتونلر، مسئلەنی اطرافلی محاکمه گه کرشکان، بو کون ایرتەنگی صییر وقتنده شوڭا باشقه بر نرسەده سویلمگانلر ایدی. بو سیره گرەك اوچری طورغان اش بولغانغه هر کمگه بر تورلی تأثیر بیرگان ایدی. قارتلر، جدی کشیلر بوندی یارامامز اش قیلورغه باطرلق ایدوچیلرنی باشقەلرغه عبرت بولورلق روشده جزا بیررگه، یەشلر و بالالر ایسه مونده بولاچق قزقنی کوررگه برەم -- برەم جیینغه آغولالر ایدی. کورشیده اوط چققان وقتدەده -- الله تعالی صاقلار ئلی! دیب اورندن قوزغالمی چاباطاسن طوغوب اوطوره بیرگان علی قارت؛ بتون آول خلقی قایا باصارغه بلمی دولقونلانا طورغان فوق العاده اشلردەده قولندەغی قاتا طورغان جومغاغن قویوب، اورندن قوزغالماغان سلیمه ئەبی و شولر کبك بر وقتده آندی موندی اشلرگه ایسی

Нац. библиотека им. А.-З. Валиди Республики Башкортостан

کیتمی طورغان قارتلرده بو کون آیاقغه باصقانلر، شو یامانلقغه قول صوزو چیلرغه حکم یرینه کیلگانلر ایدی.

ایرلر همه‌سی جییننڭ اوزینه جییلالر، خاتونلر ایسه ایرلر آراسینه کرو ممکن بولمغانقه شونده یاقن یورطلرغه طولوب چیتدن یاریقدن قارامقدلر ایدی. هراشده اوزینڭ بر تأثیرن کورسه‌ته‌سی کیلگان ولی بابای کورشیده‌گی بر بایدن پراسطوی و بویاوسز اوسته‌ل چقارتوب مسجد احاطه‌سی یانینه قویدردی. موندی جییننلرده اورندق چقارو عادتی بولمغانقه هم اورندقلر آولده بیك سیره‌ك بولغانقه، حضرت و معتبرانغه اوطرو اوچون مسجد ایشگی توبنده آوناب یاتقان قالون بوره‌نه‌لرنی ته‌گه‌ره‌توب کیتروب، اوسته‌ل تیره‌سینه اوطرغه اوکغایلاب قویدیلر. بر آزدن صولڭ باشینه زور چالمه، اوستینه ایسکی چاپان کیگان وقولینه یاشل طایاق طوتقان حالده بیك جدی قیافت ایله امام افندی کیلدی. اول اوزن بیك صاغوشلی و چندن متأسف کورسه‌تورگه طرشا ایدی.

آقرنغنه کیلوب، خلقغه سلام بیردی، ایسه‌نله‌شدی ده اوسته‌ل یانینه صالونغان قالون بوره‌نه‌گه اوطوردی. آنڭ یانینه قایوسی طون، قایوسی اوزون جیکلی کامزول وکوبره‌گی یالان آیاقغه باشماق چاباتا کیگان آولنڭ قارتلری بای و معتبر آدملری تزیلدیلر. خلق کوب ایدی. کچك بر آولدن بو قدر آدم جییلوی - کیلمی قالغان هیچ کم یوقدر،

فکرن ایسکه توشرمکده ایدی. اوزلری همه‌سی ساده قیافتده ایدی. بیك کوبلری کرلی کولمه‌ك و یالان آیاق بله‌ن کیلگانلر. آراده کامزول و چیکمه‌ن کیگانلری، باشلرینه قایشلانغان کلاپوش صالغانلری ده بار ایدی.

حضرت کیلوب اوطورغانصوڭ، کیچه کورگان آدملردن مسئله‌نڭ اطرافن تمام صوراشدی‌ده معیوبلرنی کیتررگه امر قیلدی. آلار، تونده صاقلانغان اویلربدن چقاریلوب، مسجد یانینده‌غی بر یورطقه قویولغانلر ایدی. حضرتنڭ امرن ایشتو بله‌ن بالالر هم یکتلر ئله نرسه کورگان کبك چابشوب، شول یورطقه کیتدیلر. بر نیچه مینوتدن صوڭ اوستینه قاره چیکمه‌ن، آیاغینه ایتك، باشینه کارتوز کیگان و چه‌چلرن روسنقی کبك اوسدرگان بر یگت خلق کوز آلدنده ظاهر بولدی.

بو - متهم په‌کری ایدی.

آنڭ یوزی بیك اوزگه‌روب، طالغن و حیاتسز قیافتکه کرگان، بورچو و قورقو قاپلاغان ایدی. اوزی یاخشوق باصولغان بولسه کیره‌ك، آیاقلرن چاقغنه اوستره‌ب آطلی ایدی. بونڭ کیلوب چغوی ایله بتون خلقنڭ کوزی شوڭا یونالدی. خصوصاً بالالر شیطان کورگاندن آرتق قیله‌نوب، معیوبنڭ تیره‌سن صروب آلغانلر، آڭا ئلله نیندی بر جرتقچ و اوصال حیوانغه قاراغان کبك قاریلر ایدی. په‌کری بره‌وگه‌ده کوته‌ریلوب، قارامادی، بر سوز

دیمەدی فقط حضرتکه سلام اشارەسی بیردی‌ده طنغنه اوستەل یانینه کیلوب یرگه تزلەندی. آنڭ باشی آستقه ایلگان، کوزلری طوفراقغه قاراغان ایدی. خلق ایسه، بتونسی کوزلرن پەکری اوستینه قاداغانلر ایدی.

حضرت صوری باشلادی:

ــ انم، ابوبکر، یالغانلاب ایکی گناهغه باطمه، درستن سویله: بو اش سیندن بولدیمی یوقمی؟ حضرتنڭ سؤالی اورنسز کورندی بولسه کیرەك، محکومنڭ جوابن کوتمیچوك، چیتدن بر نیچه آدم ــ نیگه صوراب طوررغه ایندی... بز اوز کوزیبز بلەن کوردك ایچ...

ــ مین بو اشنی اشلەدم دیب اول عمرده أیتمەس! دیب قچقره باشلادیلر. حضرت یومشاق طاوش ایله:

ــ چووگز، جماعت، چو! شریعت معیوبنڭ اوزندنه صورارغه قوشا! دیدی باياغی سؤال تکرار ایتلدی.

محکوم اوزینڭ کوچ و باطرلغن جویا توشکان ایدی. مظلوم و مسکین بر طاوش ایله:

ــ یوق حضرت، بالله والله یوق... الله صاقلاسون شوندی اشدن!.. دیب قایتاردی.

ــ شاهدلر باردی بیت، کوردك دیلر بیت!

ــ سویەکسز تل نی سویلەمەس، مین آلارنڭ اوینه یوموش بلەگنه کرگان ایدم. صابان طویینه بارو اوچون صادق آغاینڭ اییەرن صورامقچی ایدم...

Нац. библиотека им. А.-З. Валиди Респ. Башкортостан

خلق شاولادی. شاهدلر آچولانا، قزه باشلادیلر. تورلی یاقدن بیك چن آچو بلەن:

ــ قاره مەلاغوننی (ملعون)... قاره اورص باشن.. کوزنده یومەی آلداب طورا بیت... ات باش.. آوزن قاره قان بلەن یوغاننی کوتەدر.... یاوز. . کبی سوزلر ایشتله باشلادی.

شول آراده خلق ایشریلوب، یکتنی قینارغه هجوم قیلغانلر ایدی، حضرت سیکروب طوروب، ــ صوراو تمام بولمی طوروب، قول صوزو یارامی دیب خلقنی طیدی.

صوکره خاتوننی کیتردیلر.

اورطا بویلی، طازا و یەملی گەودەلی، توسکه بیتکه چیبەرگنه ۲۲ یاشلرنده بر خاتون ایدی. اوستونده آلاچا ـ کیندر کولمەك باشنده ایسکی جیلەن ایدی. آرتق کوب یغلاو سببلی افراط قورقنچده، قزغانچده بولغان بر قیافتکه کرگان بیتی اوزایوب، یوزی کول توسلی بولغان، آوزی بورونی صالونغان، کوزی قزاروب بتکان؛ شولر اوستینه چەچینك طوزوب، یوزینه توشوب طوروی دخی بر آور کورنش بیره ایدی.

حضرتنك هر بر سؤالینه آیروم و معین جوابلر بیره آلمادی. تیك قارلقغان وکوز یاشینه بویالغان طاوشی ایله:

ــ یوق حضرتکایم... یر یوتسون یوق قویاش در یوق.. کبی سوزلرنیگنه قایتاره بیردی. شاهدلردن برسی:

Нац. библиотека им. А. З. Валиди Респ. Башкортостан

« بولمغاچ نیچون صوك ، آلای ایشکیگزنی بیکله‌دیگز ، نیگه اوت سوندردیگز ؟ » دیب قچقرغان ایدی. موڭا قارشی خاتون آچی طاوش ایله :

— « ای ایلاهم بار ایکان خدایدن قورقمی آلداغان کشیلر » دیدیده یغلاب یباردی.

شاهدنك « نیگه ایشك بیکله‌دیگز ؟ » دیوی همده خاتوننك یغلاوی ، صالح قارتنك ایراك عزتینه طوقندی بولسه کیره‌ك ، اول آچوینه چداشا آلمی تشلرن قصوب خاتون اوستینه اوچونوب کیلدیده :

ئه سین مارجا، . . . . سین قوربا . . مین ، مین آق صاقالم بله‌ن . . . قارت کونمده سزنك اوچون آت کوتوب یوریم، ئه سین مونده یاش یکتلر بله‌ن. . . . . مه‌لاغون. دیب کامله‌نی یاڭاقلی هم تیبکه‌لی باشلادی. آنك چامادن طش قزوون کوروب ، طوقتاتدیلر. یوقسه اول خاتوننی ایزه‌چك ایدی.

صوڭره شاهدلردن صورالدی.

آلار همه‌سی بر آوزدن « بز بر نیچه کوندنبیرلی صاغالاب یوری ایدك. نهایت اله‌کتردك. .

په‌کری پوصو بقنه کردیده، اویده‌گی اوطلر سوندریلدی.

. . . . بز اوستلرینه باروب . . . . . » دیدیلر. موڭا قارشی یکت « آلدیلر حضرت، مین اوز یوموشم بله‌ن کرگان ایدم ؛ اوط ایشك جیلی بله‌ن سوندی » دیسه ده تورلی

یاقـدن جرح قیلدیلر

خلقنڭ گناهلیلرغه معاملەسینه قاراغانده، مونده جیبلو-
چیلردن هیچ کم یکتنڭ عیبی بارمی، یوقمی ایدیکنی تیکشروب
طورمی گویا، اناردە عیب بولو چیلغن ئلله نیندی بر دلیل
بلەن قطعیاً بلنگانده ایندی مسئله شول عیبکه جزا بیروده گنه
قالغان توسلی قاراغانلقلری کورینه ایدی. حضرت بو
مسئلەده بی طرف بولوب، اطرافلی تیکشرونی تلەسەده
خلقنی جیکەده آلمی، هم عوامنڭ «اوصاللرنی یاقلادی!»
دیگان سوزندنه قورقا ایدی. شونلقدن زور قوت بلەن
خلق میلنه قارشی بارمی ایدی. نهایت، اوزلرنچه گناهنڭ
ثبوتینه قرار بیروب، شوڭا تیوش بولغان جزا حقنده شاولی
باشلادیلر قارت آوزلردن بو حقده تورلی سوزلر چقدی.
قای برەولری «مفتی حضرتینه طابشریق!» دیدیلر. لکن
کوبلك موڭا قارشی طوردی:

— بزنڭ قارت ملا، خطیب حضرت مرحوم، موندی
اشلرنی برده مفتیگه فلانگه قالدرمی ایدی. اوزی قولندەغی
قالون طایاغی بلەن حالی بتکانچی قینی، قینی ایدیده
صوکره بزگه قوشا ایدی، بز طوقمیدر ایدك. شونڭ بلەن
اش بته ایدی، دیب اشنی اوز آرا بترونی معقول کوردیلر.
خلق شول ماده حقنده شاو شو کیلمکده، امام افندی ایسه
قولندەغی «جامع الرموز»ندن تورلی اختلافلرنی اوقوب،
مسئلەنی شولارنڭ برینه تطبیقغه ماطاشا ایدی. شول وقت

Нац. библиотека им. А.-З. Валиди Республики Башкортостан

مسجد کورشوسندەگی اویدن بر خاتون یوگروب کیلدیده
اوزینك ایری آرقلی :

— «کامله بو کون بزده قونغان ایدی ، اول بزگه مین تلەمگان ایدم ، پەکری مینی کوچلەدی ، جبر قیلدی ، دیب أیتدی» دیدی .

خلق قاپل جانلانوب کیتدی . بعضی بر قارتلر : « خاتونلرغه اشانورغه یارامی » دیب قاراسەلردە کوبچیلك بو سوزدن بتونلەی جنلەندی .

— درستمی ، سینی کوچلدیمی؟ دیب کاملەنك اوزندن صوراغانلر ایدی . اول باشده «یوق» دیب جواب بیرسەدە تورلی یاقدن آنی :

— «أیت شولای دیب ، قوتلورسن !» دیب قصتی باشلاغاچ «أیتورگه اویالام» دیب اچقندردی .

خاتوننك آوزندن بو سوز چقوبده بتمەدی ، آنك ایری ، یاقنلری و آلار آرتندن باشقه خلقده تیلیروب :

— ئەسین اورص باش ، موننه قایتوب بزنك خاتونلرمزنی کوچلەب یوریسك ایکن . . . اویاتسز . . . . مەلاغون . . آولغه کرتماسکه کیرەك آنی ، دیب یکتکه بر یولی هجوم قیلدیلر . یاقلاوچی بولمادی . خلقَ ایسه اولچاونی تمام اونوتوب کیتوب یکتنی بیك یامان قیناب طاشلادیلر . حضرت هم بعض بر قارتلر «آلای باشباشلق قیلمەگز ، شریعت بوینچه حکم ایدەرگه کیرەك» دیسەلردە خلقنك آکا التفانی

Нац. библиотека им. А.-З. Валиди Респ. Башкортостан

بولمادی یکتنڭ حالی بتوب یرگه یغلغانچی و آوز- بورننن قان کیلگانچی طوقمادیلر. یکت اوزینڭ فوق‌العاده طارالغی آرقاسنده هوشندن یازمادی ایسه ده بیك نق ایزلگان واطلغان ایدی. باشقه بر نی قیلمادی، دیمه‌دی، تیك صزلانغان طاوش ایله:

ــ اوف الله .... اوف اوتره‌سز.... ناحق...

ناحق... دیب اکغراشدیغنه.

نهایت خاتون ایرندن طلاق قیلندی. معیوبلرنڭ هر ایکیسن خلق آلدنده غیر معین روشده توبه ایتدردیلر. صوگره صادق ملا «اش بتدی ایندی!» دیب اورنندن طوره‌غنه باشلاغان ایدی، تگی هر طوغریده اوزینڭ بر تأثیرن کرتورگه سویه طورغان قارت بیك زور اهتمام ایله سوز باشلاب:

ــ «جماعت، په‌کری بولای مسلمانلرنی، دننی مسخره قیلوب، ایی مونه برنی اویالتوب یورماسون ایدی، آنڭ چه‌چن قررغه کیره‌ك» دیدی. سوزن بترو ایله یکتنڭ یانینه کیلوب، کارطوزن صالدردی ده اوزون چه‌چندن طوتوب سلکوب:

ــ قاراگز مونی، بو بیت پومالا چیکلی بار.....

کافرنڭ... دیب علاوه قیلدی

په‌کرینڭ بر یاقن قرداشی «آنسن حاضرگه قویوب طورگز، اویگه قایتقاچ مین آنی اوزم آلورم» دیسه‌ده،

Нац. библиотека им. А.-З. Валиди РБ Башкортостан

خلق التفات ایتمەدی، اوّلـگیدن ئلە نیچە مرتبە جانلانوب:

ـ قالغان اشکە قار یاوا، حاضر قرەمز. حاضر مونە شوندە اوتمەس پچاق بلەن طونیمز اورص باشن! دیب شاولی باشلادیلر. شول آرادە بر خفت آدم کسەسندن پەکی چغاروب:

ـ رخصتمی حضرت؟ دیدیدە جوابنی کوتمیچوك یکتنڭ چەچن قررغە طوتوندی خلق طاغی تیلردی. طاغی گوژلی باشلادی. جیینڭ کوب یرندە شارقلداشوب کولولر. کوبدن شولای کیرەك ایدی اول اورص باشنی دیب قچقرولر ایشتلدی. کسەسندە پەکی بولغان آدملرنڭ همەسی پەکیلرن آچوب «مین قرەمدە، مین قرەم» دیب طارتقالاشا باشلادیلر خلقنڭ یوزندەگی اوّلـگی چو و قارانغولق اورنینە مسخرە کولوی ظاهر بولدی. بونڭ قزغی باشقەلردن بیگرەك بالالرغە ارطق ایدی. الار اوتمەس پەکی بلەن پومالاکبك اوزون چەچنڭ جوشلامیچە قرلغانن کورو اوچون قصلوب- قصلوب خلق اچینە و نەق پەکرینڭ یانینە کرەلر؛ الەکترە آلسەلر یکتنڭ باشندن توشکان بر چیرك اوزونلغندەغی چەچلرنی کیسەگی بلەن آلوب کیتوب اورام بوینچە:

ـ هایهای... هایهای... طاستمال.... دیب قوانوب چابوب یوریلر ایدی.

§

باشنڭ یارطیسی آلونغان ایدی. آولنڭ تون یاق

Нац. библиотека им. А.-З. Валиди Респ. Башкортостан

باشندن بر قکغراو طاوشی ایشتله باشلادی. بو طاوش دفعتا خلقنی اوزینه جلب ایدوب، جیینده‌غی بتون آدملرنڭ قولاغی طوردی، کوزلری، شقرداب قرلغان باشدن آلنوب، شول طاوش یاغینه یونه‌لدی. نی کورسونلر؟ ایکی یاخشی آت جیگولگان چیبه‌رگنه بر کویمه آولنڭ اچینه، بولارغه طابا کروب کیله یاقنایا. خلق قاوشادی، همه‌سینڭ یوزنده مسخره کولوی یوغالوب، قورقو اثری کورندی. تگی غیور خفت آدم‌ده اوزی سیزمیچوك په‌کیسن کسه‌سینه طقدی. اوز آره «بو کم؟ ... بو کم ... توره توگلمی؟» دیگان سوأللر یوری باشلادی. آرادن برسی قالطراغان طاوش ایله:

— آخ خراب بولدق، جماعت! مین آتلارندن طانیم: بو — توره دیب قچقردی. تورلی یاقدن:

— ایبی شول... شول شوکا اوخشی دیب تصدیق ایتدیلر. بوسوزلر أیتلوبده بتمه‌دی، خلق همه‌سی، قارچغه‌دن قاچقان چه‌وکه‌لر کبك، تورلیسی تورلی یاقغه یوگوره باشلادی. حضرتنکده نیرژالری بیك واطلغان ایدی؛ نی اشله‌گانن بلمه‌دی — شول خلق بلەن برگه اول‌ده یوگوردی.

VII

خلقنڭ بو قاچوی تیکدن — تیك توگل، آنڭ بیك مهم سببلری بار ایدی: اوچنچی یل کورشی آولنڭ بر

Нац. библиотека им. А.-З. Валиди респ. Башкортостан

یکت باصودن آرش کولته‌سی اورلاب طوتولغان ایدی.
بوڭا جزا اوچون آول خلقی جییلدیلرده یکتنی آرباغه
جیگوب، موینینه کولته‌لر طاقدیلر؛ شول حالده بتون اورام
بوینینه مسخره ایدوب یوروتدیلر. شول حقده شکایت
ایدیلوب، باشلاب یورگان بر نیچه آدم بیك قاطی اشکه
اله‌گه یازغانلر ایدی موڭا باشقه، یراقده‌راق «شارلان»
دیگان بر آولده خلاف شرع مناسبتده متهم بولغان بر
یکت بله‌ن بر خاتوننی بتون خلق جییلوب قیناو واورام
بوینچه مسخره ایدوب یورتو حقنده دخی زور بر آفت
طووا یازغان ایدی. توره‌گه اوخشاش بر آدم کیلوب چغو
بله‌ن مونده‌ده خلق اوزلرینه شوندی بر آفتنڭ یاقنایون حس
قیلغاندای بولدیلر. آناردن قوتلو اوچون، اوزلرنچه، قاچوغه
باشقه چاره یوق ایدی. لکن بو قورقولر، بو قاچولر
اورنسز بولدی. فقیراولی آدملر ــ توره توگل، بلکه
استه‌رلی یانده‌غی بر روس باییننڭ اوقودن قایتوب کیله
طورغان ۱۸ یاشلك قزی ایله ۱۱ یاشلك اوغلی همده
آلارغه آت طوتوب اوطورغان بر روس قارتی ایدی
بولار، آولغه کرگانده کورنگان، جیینڭ آز بر زمانده
آشغا ــ آشغا تورلی یاقغه قاچوب بتوی آلارنڭ بر آز
تعجبن موجب بولدی.

جیینڭ یانینه کیلگاچ آلارنڭ تعجبی دخی آرتمش
ایدی. شول یوگوره‌ ـ یوگوره قاچقان خلق جییننڭ اورننده

Национальная библиотека им. А.-З. Валиди Респ. Башкортостан

قالغان ، بتونلای روس قیافتلی بولوبده اوزون چەچی یارطیلای قرلغان بر یکتنی کورگاچ بولار تمام آبدراب قالدیلر، نی دیەرگەده بلمەدیلر . خصوصاً ، یکتنك آور کورنشلی یوزی ، قرلغان باشینك قان اچنده بولوی قزنی بیك تیرەن تشویشکه صالمش ایدی . اول بونی کمگەده حمل قیله آلمادی . کوڭلینه ، تاتارلر برەر روسنی کوچلەب مسلمان ایدوبده شونك اوچون باشن قرغانلرمی ، ئلله یوقسه برەر محبوس قاچوبده تاتارلر شونی طوتوب قینا-غانلرمی ، آلارنك باشی یارطیلای آلونغان بولا ، دیگان اویلار کیلسەده اوچینه چغا آلمادی . نهایت یکتنك یانینەراق آتلرنی بوردروب ، کوچر آرقیلی مسئلەنك چنن صورامق بولدی . قارت یکتنك یانینه کیلوی بلەن :

— آخ ، سلیمف - کم ، بو سینمی؟ نی بولدی؟! نی اشلەب بو حالگه توشدك دیب قچقروب یبەردی .

قارت‌ده ، آنك آرتندن قزده پەکرینی طانودیلر . اول اوزینك بابیینه آت طوتوب ، بو قزلرغه بارا ، قاتوشه ، کوب وقت قزلرنی کیمەده یورته و باشقەچه خدمتلرده قیله ایدی .

مسئلەنك بو یاغی قزنك نظرن غایت اوزگەرتدی . اول نی دیەرگه بلمەدی . . . پەکرینك سوزن طڭلاب ، خراب بیت . . . خراب بیت . . . بو نیندی اش . . . دیب باشن سلکوب ، یوزن چطدیده طوردی . بو اش حقنده یاردمده بولاچقلرن وعده ایدوب ، بر آزدن صوڭ قزلر

يوللرينه يونالديلر. په‌كرى ايسه يارطيلى قرلغان قانلى باشينه روس كارطوزن كيديده واطلغان ته‌نن چاق كوته‌روب، اوينه كيتدى.

VIII

بو مسئله‌نڭ شول كوينچه ياتوب قالوى ممكن بولمادى. امام افنديني و مسلمان آغا - انى‌نى محكمه‌گه طارتدررغه په‌كرى بيك اخلاص بولماسه‌ده بايى هم باشقه روسلر ديمله‌ب «ناحق جزا» اوچون په‌كريدن شكايتنامه بيردرديلر. مسئله‌نڭ اوستينه كيلوب چقغان قز بلان قارت همده يارطيلى قرلغان باش بله‌ن جراحتلى ته‌نلر اول شكايتنڭ حقلى ايديكينه شهادت بيرديلر. توره‌نڭ شول حقده ٣٠ نچى مايده كيلوب، اجرا قيلغان تفتيشى سايه‌سنده اش بتون اطرافيله ياقطروب، شكايتنڭ بتون اساسى تحقق ايتدى.

وقتيله بو حال تيره ياقنڭ بايطاق شاو شوينه سبب بولمش ايدى. بوڭا آزماز تعلقى بولغان هر كشى زور قورقوغه چومغانلر: تيز اراده ئلله نى قدر ياصامه خبرلر چغوب، صادق ملا تورمه‌گه آلونغان ايمش، حالى ناچار ايمش، اوكازى كيتكان ايمش، محله خلقى چبق بله‌ن صوقدربله‌چق ايمش كبك سوزلر تورلى ياقلرده تورلى بوياو بله‌ن طارالا باشلاغان ايدى. اشنى اساسليراق آڭلاوچيلرده بو طاياقنڭ ايك كوچلى ضربه‌سى صادق

Нац. библиотека им. А.-З. Валиди Республики Башкортостан

ملاغه توشه‌چگنه اشانغانلر، آنڭ استقبالی حقنده توبلی روشده قارانغی و طومانلی خبرلر یوری باشلاغان ایدی. لکن، یازمش کوله‌چ یوز بیردی. اش اول درجه‌گه ایرشمه‌دی. بتون تیره یاقنڭ محترمی بولغان الوغ حضرتنڭ بردن بر مخدومی‌نڭ بوندی قیینلقغه توشو احتمالی خطیب افندی محبلرن چندن اویغه قالدردی.

اول محبلر اچنده بایلرده معتبرلرده بار ایدی.

ثروت بله‌ن اعتبارنڭ ایکیسندن بر قوت یاصاب شونڭ ایله کیله‌چك بلانی مقاومت ایده‌رگه کرشدیلر. گیلوب جیتشکان تقدیرده ملانی و باشقه بر قدر آدملرنی ایزوب، یاکه ایمگه‌توب کیتوی احتمال بولغان آفت دولقونی آلتون جیلی بله‌ن ایکنچی یاقغه بورولدی: بر یاقنڭ آوزن قاپلادیلر. په‌کرینی «مین اول اشدن واز کیچدم!» دیب اعلان یبه‌ررگه رضالاتدیلر.

شول سایه‌ده کوکنڭ قضاسی بر طرف بولدی.

تمام.

Государств. Баш. Центр. Публичная
БИБЛИОТ

Национальная библиотека
имени Ахмет-Заки Валиди

Нац. библиотека им. А.-З. Валиди Респ. Башкортостан

حقی ۱۰ تین

Государств. Баш. Центр. Публичн.
БИБЛИОТЕКА

Нац. библиотека респ. Башкортостан